

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Andrius
JURKEVIČIUS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
regioniniai valdžios elitai:
Smolensko, Polocko ir Vitebsko
žemių atvejai (1392–1579 m.)

DAKTARO DISERTACIJOS SANTRAUKA

Humanitariniai mokslai,
istorija ir archeologija H 005

VILNIUS 2019

Disertacija rengta 2014–2018 metais Vilniaus universitete.

Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Eugenijus Saviščevas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – **prof. dr. Rimvydas Petrauskas** (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Nariai:

dr. Darius Baronas (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

dr. Sergej Polekhov (Rusijos Mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

prof. dr. Rita Regina Trimonienė (Šiaulių universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

prof. dr. Irena Valikonytė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2019 m. birželio mėn. 20 d. 15 val. Istorijos fakulteto 211 auditorijoje. Adresas: Universiteto gatvė 7, 211 auditorija, Vilnius, Lietuva, tel. 268 7280; el. paštas <http://www.if.vu.lt/>.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos istorijos instituto ir Vilniaus universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius.

VILNIUS UNIVERSITY
THE LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Andrius
JURKEVIČIUS

The Grand Duchy of Lithuania's Regional Ruling Elites: the Cases of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk (1392–1579)

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
history and archeology H 005

VILNIUS 2019

This dissertation was written between 2014 and 2018 at Vilnius University.

The research was supported by Research Council of Lithuania.

Academic supervisor:

Doc. Dr. Eugenijus Saviščevas (Vilnius University, humanities, history and archeology – H 005).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Prof. Dr. Rimvydas Petrauskas (Vilnius University, humanities, history and archeology – H 005).

Members:

Dr. Darius Baronas (The Lithuanian Institute of History, humanities, history and archeology – H 005).

Dr. Sergej Polekhov (The Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, humanities, history and archeology – H 005).

Prof. Dr. Rita Regina Trimonienė (Šiauliai University, humanities, history and archeology – H 005).

Prof. Dr. Irena Valikonytė (Vilnius University, humanities, history and archeology – H 005).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 3 p. m. on 20 June 2019 in room 211 of the Faculty of History.

Address: Universiteto street, house No. 7, Room No. 211, Vilnius, Lithuania

Tel. 268 7280; e-mail: <http://www.if.vu.lt/>.

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of The Lithuanian Institute of History and Vilnius University, as well as on the website of Vilnius University: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius.

SANTRAUKA

Galima išskirti tris esminius faktorius, formavusius Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigūnų sluoksnius: 1) regionų geografinė, socialinė, politinė padėtis, vietinės tradicijos; 2) bendros Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) raidos tendencijos; 3) išorės veiksniai (kitų šalių karinė grėsmė). Visi šie faktoriai iš dalies buvo susiję ir veikė vienas kitą. Jų tarpusavio santykį vertiname kaip vieną iš svarbiausių problemų, susijusių su Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigūnų sluoksnių raida.

1) Geografiniu požiūriu Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemės buvo kaimynės ir plytėjo šiaurės rytinėje LDK dalyje. Pagrindiniai šių trijų regionų miestai – Smolenskas, Polockas ir Vitebskas – buvo įsikūrę prie Dniepro ir Dauguvos upių, kurios buvo labai svarbios prekybai. Todėl šie trys miestai buvo svarbūs prekybiniai centrai LDK šiaurės rytinėje dalyje. Palanki geografinė padėtis buvo viena iš svarbiausių priežasčių, lėmusių politiškai stiprių visuomenių susiformavimą Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse. Ši stiprybė itin išryškėdavo asmens laisvę turinčių gyventojų bendruose susirinkimuose – vadinamosiose viečėse. Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse buvo pačios įtakingiausios LDK viečės. Tokie susirinkimai arba jų apraiškos turėjo įtakos visuose trijuose regionuose dar ir XV bei XVI a.

Tarp Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių galime įžvelgti ir tam tikrus skirtumus. Polocko žemė buvo arčiausiai Baltijos jūros ir jos uosto Rygos. Todėl Polocko pozicija tarptautinėje prekyboje buvo žymiai geresnė nei Smolensko ir Vitebsko žemių miestų. Politiniu požiūriu Smolensko ir Polocko žemės beveik per visą 1392–1579 m. laikotarpį funkcionavo kaip regionai su vienu pagrindiniu centru. Tuo tarpu Vitebsko žemė buvo regionas su dviem pagrindiniais centrais – Vitebsku ir Orša. Šie skirtumai turėjo didžiulės reikšmės Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių valdžios elitų formavimosi procesui.

2) Pareigūnų sluoksniai Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse buvo nevienalyčiai. Bendros LDK raidos tendencijos lėmė, jog skirtingos pareigūnų grupės šiuose regionuose buvo susijusios su skirtingomis teisinėmis sistemomis. Tiriamojo laikotarpio rašytiniai šaltiniai leidžia teigti, jog egzistavo trys skirtingos teisinės sistemos, su kuriomis buvo susiję Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigūnai. Pati gausiausia pareigūnų grupė buvo susijusi su taip vadinama *pilies* arba *žemės* teise (*право городское, право земское / земельное право*). Kiti pareigūnai buvo susiję su kanonų teise (*ius canonicum, духовное право*) ir *miesto* arba Magdeburgo teise (*право местское, право (немецкое) магдебургское*). *Pilies* / *žemės* ir kanonų teisinių sistemų LDK rusėniškose žemėse raiškiai prielaidas dar iki jų aneksijos sudarė egzistavusios pilys kaip stiprūs valdžios centrai ir įtakingas Stačiatikių bažnyčios pareigūnų sluoksnis. Tiesa, kanonų teisės raišką kai kuriose LDK rusėnų žemėse veikė Katalikų bažnyčios įtaka ir jos organizacijos plėtra LDK nuo XIV a. pabaigos. Šis reiškinys Vitebsko žemėje buvo labiau pastebimas nei Smolensko ir Polocko žemėse. 1392–1579 m. Vitebsko žemėje egzistavo dvi katalikų parapijos (šio regiono centre Vitebske ir Obolcuose), kurios turėjo savo atskirus dvasininkus (bažnytinius pareigūnus). Tuo tarpu Smolensko ir Polocko žemėse tiriamojo laikotarpio rašytiniai šaltiniai nemini jokių katalikų dvasininkų. Ten buvo tik Stačiatikių bažnyčios pareigūnai.

Miesto teisinė sistema buvo susijusi su vokiškos Magdeburgo teisės sklaida LDK, kurią inicijavo LDK centrinė valdžia. Magdeburgo teisė buvo suteikta tik kai kuriems LDK miestams. Tačiau jos įvedimas turėjo didelį poveikį tiems rusėnų miestams, kurie gavo šią teisę. Taip buvo todėl, kad iki tol rusėnų miestai būdavo glaudžiai susiję su pilimis ir neturėdavo atskiros teisinės sistemos ir teismo imuniteto. Pirmasis Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių miestas, kuriam buvo suteikta Magdeburgo teisė, buvo Polockas 1498 m. Vėliau ši teisė buvo suteikta Polocko žemės Dysnos (1569 m.) ir Vitebsko žemės Mogiljavo (1577 m.) miestams.

Šių trijų miestų gyventojai turėjo prisitaikyti prie rimtų pokyčių, iš kurių vienas buvo naujų miesto pareigūnų atsiradimas. Daug kitų Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių miestų – Smolenskas, Vitebskas, Orša, Ozeriščė, Suražas, Drisa, Ula – turėjo reprezentacinius pareigūnus (miesto seniūnai Smolenske ir vaitai visuose kituose minėtuose miestuose) ir kai kuriuos savivaldos bruožus, tačiau 1392–1579 m. nebuvo gavę Magdeburgo teisės ir neturėjo visų įprastų savivaldos bruožų. Būtent todėl Smolensko, Vitebsko, Oršos, Ozeriščės, Suražo, Drisos, Ulos miestiečiai ir jų reprezentaciniai pareigūnai liko pavaldūs *pilies / žemės* teisei.

3) Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių geopolitinė situacija tiriamuoju laikotarpiu buvo labai sudėtinga. Jų kaimynė buvo Maskvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau – MDK), kuri nuo XV a. pabaigos kariavo su LDK. Taigi Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemės tapo intensyvių karinių veiksmų zona. MDK kariuomenė sugebėjo užimti Smolensko (1514 m.) ir Polocko (1563 m.) pilis. Tačiau LDK 1579 m. atgavo Polocką.

Nuolatiniai karai tarp LDK ir MDK turėjo didžiulį poveikį Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigūnų sluoksniams. Šis poveikis buvo nevienareikšmis. Viena vertus, kartu su MDK kariuomenės okupuotomis pilimis LDK neteko daugybės pareigūnų, kurie buvo susiję su *pilies / žemės* teise ir tarnavo šiose pilyse. Kita vertus, LDK centrinė valdžia turėjo statyti naujas pilis tam, kad apsaugotų savo žemes nuo MDK karinės invazijos. Šiose pilyse atsirado nauji pareigūnai, susiję su *pilies / žemės* teisine sistema.

Dvejoją karų tarp LDK ir MDK poveikį pajuto ne tik su *pilies / žemės* teisine sistema susiję pareigūnai, bet ir magdeburginiai pareigūnai. Kai MDK kariuomenė 1563 m. užėmė Polocko pilį, magdeburginiai miesto pareigūnai ir pareigybės nustojo egzistuoti. Tačiau šis įvykis paskatino LDK centrinę valdžią 1569 m. suteikti Magdeburgo teisę Dysnai, pretendavusiai užimti okupuoto Polocko vietą. Dėl šio įvykio Dysnoje atsirado nauji miesto pareigūnai.

Karai tarp LDK ir MDK paveikė ir Stačiatikių bažnyčios pareigūnų padėtį. Kai MDK kariuomenė 1514 m. užėmė Smolenską, vietinis vyskupas ir dvasininkai tapo pavaldūs Maskvos didžiajam kunigaikščiui. Kai MDK kariuomenė XVI a. septintame dešimtmetyje okupavo dalį Polocko ir Vitebsko žemių teritorijų, Polocko arkivyskupija ir jos pareigūnų skaičius sumažėjo.

Disertacijos objektas – Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigūnų sluoksnių ir pareigybių sistemų formavimosi procesas 1392–1579 m., šio proceso panašumai ir skirtumai visuose trijuose regionuose. Tikslas yra išsiaiškinti, kaip formavosi Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių valdžios elitai ir pareigybių sistemos, kokie buvo šio proceso panašumai ir skirtumai visuose trijuose regionuose. Uždaviniai yra nustatyti regionų ribas, išryškinti svarbiausių administracinių centrų ir teritorinių vienetų, kuriuos administravo vietos valdžios pareigūnai, raidos ypatybes, aptarti pareigybių genezę, pareigūnų prerogatyvas, skyrimo tvarką, personalijas ir karjeros ypatybes.

Pagal pasirinktą strategiją tyrimą galima vadinti lyginamuoju (komparatyvistiniu). Šioje disertacijoje lyginame trijų LDK regionų – Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių – valdžios elitų formavimosi procesą 1392–1579 m.

Lyginamosios perspektyvos tyrimuose gali būti taikomi trys skirtingi metodai – lyginamasis, statistinis ir eksperimentinis. Humanitariniuose ir socialiniuose moksluose paprastai taikomi tik pirmieji du metodai. Kai atvejų skaičius yra didelis, tyrimas būna parentas statistiniu metodu. Esant mažam atvejų skaičiui (nuo 2 iki 8) renkama lyginamąjį metodą. Šis metodas priimtinas ir mūsų tyrimui.

Taip pat naudojame ir atvejo tyrimams įprastus metodus. Vienas iš jų yra analitinis metodas, kuris gali būti apibūdinamas kaip objekto sudedamųjų dalių tyrimas arba kaip šaltinių tyrimas. Mūsų tyrimui vienodai svarbios abi reikšmės. Nusprendėme tirti Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių valdžios elitus skaidydami juos į atskiras

pareigūnų grupes pagal skirtingas teisines sistemas. Kita vertus, atskleisti pareigūnų valdžios pobūdį galime tik atlikę detalų empirinį tyrimą.

Analitinis ir lyginamasis tyrimų metodai taikomi kartu su deskriptyviniu bei indukcinio metodais. Lygindami Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių valdžios elitus turime aptarti kiek įmanoma daugiau pavyzdžių (deskriptyvinis metodas) ir jais remdamiesi daryti apibendrinimus (indukcinis metodas).

Tirdami Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių valdžios elitus naudojame ir prozopografinį tyrimo metodą. Jį taikydami tiriamo giminytės ryšių svarbą pareigūnų rotacijai, LDK ir MDK karų įtaką pareigūnų materialinei padėčiai, jų santykius su Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaru, įtakingiausių vietos valdžios pareigūnų protekciją.

Šio tyrimo laikotarpis yra 1392 – 1579 m. rugpjūčio 30 d. Pradinė data ženklina laiką, kai buvo paskirti pirmieji Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkai. Galutinė data ženklina laiką, kai LDK atgavo Polocko pilį, kuri buvo okupuota MDK. Smolensko žemės atveju galutinė tyrimo data yra 1514 m. liepos 30/31 d., kuomet MDK kariuomenė užėmė Smolensko pilį. Polocko ir Vitebsko žemių pareigūnų, susijusių su *pilies / žemės* teise, atveju skirstome tiriamąjį laikotarpį į keletą dalių. Polocko žemės pareigūnai nagrinėjami dviem periodais: 1392–1563 m. vasario 15 d. ir 1563 m. vasario 15 d. – 1579 m. rugpjūčio 30 d. Skiriamoji riba ženklina laiką, kai MDK kariuomenė užėmė Polocko pilį. Vitebsko ir Oršos paviatų pareigūnai taip pat tiriami dviem periodais: 1392 – 1564 m. liepos 1 d. ir 1564 m. liepos 1 d. – 1579 m. rugpjūčio 30 d. Skiriamoji riba ženklina administracinės ir teismų reformų LDK pradžią.

Disertaciją sudaro įvadas, 4 skyriai, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, 2 priedai ir ši santrauka. Pirmuose trijuose skyriuose tiriami Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių valdžios elitai. Ketvirtajame skyriuje apibendriname duomenis apie visus tris regionus.

Tyrimas paremtas šiais teiginiais:

1. Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigūnų sluoksnius ir pareigybių sistemas formavo trys esminiai faktoriai: 1) regionų geografinė, socialinė, politinė padėtis, vietinės tradicijos; 2) bendros LDK raidos tendencijos; 3) išorės veiksniai (kitų šalių karinė grėsmė).

2. Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemės turėjo atskirus pareigūnų sluoksnius (valdžios elitus), kuriuos galima tirti skirstant šių regionų pareigūnus pagal teises sistemas, kurioms pareigūnai atstovavo. Tiriamojo laikotarpio šaltiniai leidžia išskirti *pilies / žemės*, *kanonų* ir *miesto* / Magdeburgo teises sistemas.

3. Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigūnų sluoksnių raida buvo tiesiogiai susijusi su šių regionų teritorine raida. Keičiantis pilių, dvarų ir valsčių statusui bei tinklui keitėsi ir juos administravusių pareigūnų sluoksniai. Tiriamasis laikotarpis sutampa su Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių teritorinės struktūros intensyvios raidos laikotarpiu. Polocko ir Vitebsko žemės galutinai išbaigtą teritorinę struktūrą įgavo kai LDK 1564–1566 m. buvo įvykdytos administracinė bei teismų reformos ir kai LDK 1579 m. susigrąžino Polocko pilį, kuri anksčiau buvo okupuota MDK kariuomenės.

4. Kai Lietuvos didysis kunigaikštis XIV a. paskutiniajame dešimtmetyje paskyrė pirmuosius Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkus, ėmė formuotis naujo tipo Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigybių sistemos. Šių sistemų priešakyje stovėjo minėti vietininkai (nuo XVI a. pradžios vaivados).

5. Dalis pareigybių, egzistavusių Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse tiriamuoju laikotarpiu, atsirado dar prieš paskiriant pirmuosius Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkus. Tačiau laikui bėgant atsirado ir daugiau pareigybių, o dalis anksčiau atsiradusių pareigybių išnyko. Todėl tiriamų regionų pareigybių sistemos nepertraukiamai formavosi tol, kol šie regionai priklausė LDK.

6. Pagrindiniai veiksniai, lėmę naujų pareigybių Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse atsiradimą ir dalies senųjų pareigybių išnykimą, buvo LDK ir MDK karai, LDK centrinės valdžios politika ir natūrali pačių žemių raida. Šių veiksnių reikšmė visuose regionuose buvo skirtinga.

7. Lietuvos didysis kunigaikštis skirdavo daugumą pareigūnų Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse. Kai kurie pareigūnai būdavo skiriami kitų to paties regiono pareigūnų arba renkami vietos gyventojų. Skirdami pareigūnus Lietuvos valdovai paprastai atsižvelgdavo į įtakingų LDK didikų užtarimą, taip pat vietos gyventojų poziciją. Todėl kiekvieną kartą pareigybės suteikties procedūra būdavo unikali. Unifikuota LDK vietinių (pavietų) pareigybių skyrimo tvarka (dalies pareigybių atveju) susiformavo tuomet, kai 1564–1566 m. LDK buvo įgyvendintos administracinė bei teismų reformos ir kai 1566 m. buvo priimtas Antrasis Lietuvos Statutas.

8. Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių gyventojams buvo svarbu tiesiogiai dalyvauti vietos politiniame gyvenime. Dėl to ilgą laiką išliko archajinė asmens laisvę turinčių gyventojų susirinkimų (viečių) tradicija ir įvairios jų apraiškos (bajorų susirinkimai).

9. Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkų bei vaivadų pareigybės beveik visuomet būdavo suteikiamos ne vietos gyventojams, bet svetimkilmiams asmenims. Dauguma kitų vietos valdžios pareigybių buvo prieinama vietos gyventojams. Iki XVI a. vidurio tik jie galėjo gauti kai kurias pareigybes. Tačiau XVI a. viduryje kilmės veiksnių nustelbus žemėvaldos turėjimo konkrečiame regione veiksniumi minėtas apribojimas neteko prasmės.

10. Svarbiausiomis karjeros prielaidomis tiriamuoju laikotarpiu buvo tarnyba Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvare, Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkų bei vaivadų, taip pat kitų įtakingų LDK didikų protekcija. Nuo XVI a. vidurio taip pat svarbu karjerai tapo karinė tarnyba.

11. Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigybių sistemos pasižymėjo tam tikrais panašumais ir skirtumais, kurių pažinimas gali padėti geriau suvokti bendras LDK raidos tendencijas. Kita vertus, Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių ribojimasis su MDK formavo specifinę jų padėtį LDK. Todėl šių regionų pareigybių sistemų tyrimas taip pat gali padėti suvokti, kaip LDK ir MDK karai veikė LDK vidaus raidą ir jos centrinės valdžios politiką pasienio regionų atžvilgiu.

Tyrimas paremtas istoriografija (baltarusių, rusų, lenkų, lietuvių, ukrainiečių, vokiečių, anglų) ir įvairiomis šaltinių rūšimis. Panaudotus šaltinius galima grupuoti į publikuotus ir nepublikuotus. Nepublikuotų šaltinių ieškokime įvairiuose Lietuvos, Lenkijos ir Latvijos archyvuose bei bibliotekose. Pati svarbiausia šaltinių grupė yra LDK kanceliarijos dokumentai, kurie sudaro Lietuvos Metrikos knygas (dalis jų yra publikuotos, o dalis nepublikuotos). Kai kuriose iš šių knygų be kitų svarbių dokumentų galima aptikti Lietuvos didžiojo kunigaikščio privilegijas, kurios suteikė arba patvirtino Polocko ir Vitebsko žemių pareigybes. Kiti svarbūs mūsų tyrimui šaltiniai yra pilių knygos ir išrašai iš šių knygų (žinoma tokias knygas buvus Polocko, Vitebsko, Oršos, Dysnos pilyse), taip pat su Mogiliavo miesto magdeburgine savivalda susijusios knygos, Pirmasis ir Antrasis Lietuvos Statutai, Polocko, Smolensko, Vitebsko, Dysnos pareigūnų laišakai Rygos pareigūnams, kurie aptinkami *Moscowitica-Ruthenica* vadinamame archyviniame komplekse, LDK kariuomenės surašymai, atlikti 1528, 1565 ir 1567 m., Polocko vaivadijos revizija, atlikta 1552 m., testamentai, metraščiai, herbynai.

Tyrimas leidžia teigti, jog pareigūnų, kurie buvo susiję su *pilies / žemės* teisine sistema, valdžios centrai buvo pilys ir dvarai. Didžiausią administracinę ir karinę valdžią nuo XIV a. pabaigos turėjo Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkai bei vaivados. Tačiau geografiniu požiūriu jų valdžia nebuvo tolygi. Aiškiausiai pastebima ji buvo Smolensko, Polocko ir Vitebsko pilyse bei joms

tiesiogiai pavaldžiose teritorijose. Iki XV a. pabaigos Smolensko vietininkų karinė valdžia apėmė ne tik Smolensko žemę, bet ir kitas rytines LDK teritorijas – Brianską, Toropečą, Belają, Okos aukštupį. XV–XVI a. sandūroje LDK praradus šias teritorijas, Smolensko vietininkų ir vaivadų karinė valdžia apėmė tik Smolensko žemės teritoriją. Taip buvo iki 1514 m., kuomet MDK kariuomenė užėmė Smolensko pilį. Polocko ir Vitebsko vietininkų bei vaivadų karinė valdžia veikiausiai apėmė tik atitinkamai Polocko ir Vitebsko žemių teritorijas. Vitebsko vietininkams bei vaivadoms karine ir administracine valdžia regiono pietuose reikėjo dalintis su Oršos pilies valdytojais. Administraciniu požiūriu specifinį statusą Vitebsko žemėje nuo Kazimiero Jogailaičio valdymo laikų taip pat turėjo Ozeriščės ir Usviato valsčiai bei ne vėliau kaip XVI a. septintame dešimtmetyje pastatyta Ozeriščės pilis. Be to, nuo XV–XVI a. sandūros šiame regione Obolcų dvaras taip pat turėjo specifinį statusą. Polocko žemėje po 1563 m., kuomet MDK kariuomenė užėmė Polocką ir paėmė jo vaivadą į nelaisvę, įtakingiausiais pareigūnais buvo Dysnos ir Lepelio pilių valdytojai. Kitų Polocko žemės pilių – Čiašnikų, Drisos, Tečės, Ulos, Večeljės, Voronečo – valdytojų karinė ir administracinė valdžia apsiribojo tik šioms pilims pavaldžiomis aplinkinėmis teritorijomis.

Polocko ir Vitebsko žemės galutinai išbaigtą erdvinę struktūrą įgavo tik po administracinės ir teismų reformų įgyvendinimo LDK 1564–1566 m. ir tuomet, kai ši valstybė 1579 m. susigražino Polocko pilį. Dėl šių įvykių galutinai išryškėjo vaivadų administracinės valdžios teritoriniai rėmai. Vitebsko žemė po šių reformų oficialiai buvo padalinta į Vitebsko ir Oršos pavietus. Tuo tarpu Polocko žemę oficialiai sudarė vienas pavietas. Tiesa, 1563–1579 m., kuomet Polocko pilis buvo okupuota MDK, dėl pavieto centro statuso konkuravo naujai iškilusios Dysnos ir Lepelio pilys. Tačiau nė viena iš šių pilių nesugebėjo įgyti šio statuso.

XV a. pabaigoje, kai MDK karinė grėsmė tapo akivaizdi, akivaizdus tapo ir poreikis sustiprinti LDK rytinių žemių apsaugą.

Todėl LDK centrinė valdžia nusprendė rytinėse teritorijose statyti naujas pilies ir skirti naujus pareigūnus. Smolensko žemėje šių priemonių nebuvo imtasi. Tai buvo viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl MDK kariuomenė 1514 m. sugebėjo užimti Smolensko pilį. Tuo tarpu Polocko žemėje XVI a. penktame – aštuntame dešimtmetyje buvo pastatyta nemažai naujų pilių. Tai buvo Čiašnikai, Dysna, Drisa, Kopecas, Lepelis, Tečė, Ula, Ušačiai, Večeljė, Voronečas. Daugumoje šių pilių (Čiašnikuose, Dysnoje, Drisoje, Lepelyje, Tečėje, Uloje, Večeljėje, Voroneče) atsirado nauji pareigūnai, tad Polocko žemės pareigūnų sistema esmingai pakito. Ne tiek daug naujų pilių buvo pastatyta Vitebsko žemėje, kadangi MDK karinė grėsmė ten nebuvo tokia didelė. Be to, Vitebsko žemėje buvo ganėtinai didelis skaičius pilių, kurios buvo pastatytos dar prieš LDK ir MDK karus. Tai buvo Vitebskas, Orša, Druckas ir Kopyšė. Veikiausiai šių karų pradžioje (ne vėliau kaip 1514 m.) Vitebsko žemėje buvo pastatyta Dubrovnos pilis. Kai MDK kariuomenė 1514 m. užėmė Smolenską, Oršos ir Dubrovnos pilys Vitebsko žemės pietinėje dalyje tapo LDK rytinio pasienio pilimis. Ypač reikšminga buvo Oršos pilis, kurioje XVI a. susiformavo atskira vietos pareigūnų sistema. Po 1564–1566 m. reformų Oršos pavietai buvo priskirtos reikšmingos Borisovo, Mogiliavo, Belmakovo ir Lukomlio pilys. Tuo tarpu Vitebsko žemės šiaurinėje dalyje XVI a. (iki 1579 m.) buvo pastatytos dvi naujos pilys – Ozeriščė ir Suražas.

Patys įtakingiausi pareigūnai Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse, susiję su kanonų teise, buvo Polocko arkivyskupas ir Smolensko vyskupas, atstovavę Stačiatikių bažnyčiai. Jų administracinė valdžia buvo tiesiogiai susijusi su Polocko arkivyskupijos ir Smolensko vyskupijos teritorijomis, tiriamuoju laikotarpiu neatitikusiomis Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių teritorijų. Smolensko vyskupija iki maždaug XV a. vidurio buvo kiek didesnė už Smolensko žemę, o Polocko arkivyskupija apėmė Polocko, Vitebsko žemes ir įvairias gretimas teritorijas. Vienuolynų archimandritų, igumėnų, valdytojų ir cerkvių šventikų administracinė

jurisdikcija sutapo su vienuolynų ir cerkvių valdomomis teritorijomis. Mogiliavo ir Vitebsko protopopų jurisdikcija veikiausiai buvo susijusi ne su vienuolynais ar cerkvėmis, bet su Mogiliavo ir Vitebsko vietovėmis. Katalikų bažnyčios pareigūnų – Obolcų klebonų, Vitebsko klebonų, nuolatinų vikarų ir vikarų – administracinė valdžia apėmė Obolcų ir Vitebsko parapijų teritorijas, kurios apėmė kai kurias Vitebsko žemės dalis jos centrinėje, pietinėje ir vakarinėje dalyse. Be to, Vitebsko parapija turėjo valdų ir Polocko žemės pietinėje dalyje.

Magdeburginių pareigūnų administracinės jurisdikcijos ribos sutapo su miestų teritorijomis, kurios nebuvo kompaktiškos ir persidengė su pilims ir jų pareigūnams pavaldžiomis teritorijomis. Kai Polockui 1498 m. buvo suteikta Magdeburgo teisė, iškilo būtinybė detaliau reglamentuoti skirtingoms teisinėms sistemoms pavaldžių gyventojų bylinėjimosi tvarką ir naujųjų miesto pareigūnų prerogatyvas.

Pirmieji pareigūnai Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse buvo Stačiatikių bažnyčios pareigūnai. Jie atsirado šiuose regionuose XII a. Kai Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemės buvo prijungtos prie LDK, Stačiatikių bažnyčios pareigūnai išliko, o jų skaičius dėl tankėjančio stačiatikių vienuolynų ir cerkvių tinklo augo. Katalikų bažnyčios pareigūnai Vitebsko žemėje atsirado po to, kai XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje buvo įsteigtos Obolcų ir Vitebsko parapijos. Kai Vitebsko parapija 1558 m. buvo perduota Vilniaus kapitulai, Vitebsko klebono pareigybę netrukus pakeitė nuolatinis vikaras ir jam talkinantis vikaras.

Pareigūnų, susijusių su *pilies / žemės* teise, sluoksniai Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse ėmė formotis XIV a. pabaigoje, kuomet Smolensko, Polocko ir Vitebsko pilyse buvo paskirti pirmieji vietininkai. Tikėtina, kad šie sluoksniai iš dalies formavosi savo valdžią praradusių kunigaikščių dvarų pareigybių pagrindu. Pačiomis seniausiomis, galbūt atsiradusiomis anksčiau nei minėti vietininkai, galima laikyti arklidininko, medžioklio, okolničiaus, pilininko,

raktininko, tijųno, tiltininko pareigybes. Polocke nebuvo arklidininko, medžioklio ir iki XV a. pabaigos ar XVI a. pradžios pilininko pareigybių. Okolničiaus pareigybė buvo neabejotinai archajiška (egzistavo jau XIII a.) ir egzistavo tik Smolenske. Be to, tik čia egzistavo maršalkos, miesto seniūno ir taurininko pareigybės. Vitebske ne anksčiau kaip XV a. atsirado specifinės miesto rašovo ir vaito pareigybės, o Polocke XV a. egzistavo specifinės miesto dešimtininko ir pavaiskio pareigybės.

Magdeburginių miestų pareigūnų sluoksniai ėmė formuotis vėliau nei kitų pareigūnų sluoksniai. Magdeburginių pareigūnų atsiradimas buvo tiesiogiai susijęs su Magdeburgo teise ir jos suteikimu įvairiems miestams. Pirmasis miestas Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse, kuriam buvo suteikta Magdeburgo teisė, buvo Polockas 1498 m. Iki 1579 m. ši teisė taip pat buvo suteikta Dysnos (1569 m.) ir Mogiliavo (1577 m.) miestams. Visuose trijuose miestuose egzistavo (ar bent jau teoriškai turėjo egzistuoti) šie magdeburginiai pareigūnai: vaitas, lentvaitis, burmistrai, tarėjai, suolininkai, raštininkai ir rašovai. Mogiliavo mieste po Magdeburgo teisės suteikties taip pat egzistavo amatininkų seniūnų, miesto tarno, paizdininkio, pavaiskio ir šimtininko pareigybės. Vaito ir šimtininko pareigybės Mogilave ir vaito pareigybė Dysnoje atsirado dar prieš tai, kai šie miestai gavo Magdeburgo teisę.

Tarp LDK ir MDK vykę karai reikšmingai keitė Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigybių sistemas. Kai MDK kariuomenė 1514 m. užėmė Smolensko pilį ir beveik visą Smolensko žemės teritoriją, vietinė pareigybių sistema buvo suardyta. Kai 1563 m. MDK kariuomenė užėmė Polocką ir didelę dalį Polocko žemės teritorijos, taip pat neliko daugybės vietinių pareigybių. XV–XVI a. sandūroje ir XVI a. septintame dešimtmetyje MDK kariuomenė užėmė dalį Vitebsko žemės šiaurinės teritorijos – Ozereco, Veližo, Žižeco, Ozeriščės, Usviatio valsčius bei Ozeriščės pilį. Dėl šių įvykių neliko ir šių valsčių bei pilies pareigūnų. Tačiau LDK ir MDK karai Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigybių sistemoms turėjo

ir kitokį poveikį. Dėl šių karų LDK centrinė valdžia buvo priversta statyti naujas pilies (ypač Polocko žemėje) arba atnaujinti senas pilies (pavyzdžiui, Orša) ir paskirti naujus pareigūnus karinėms reikmėms – vėliavininkus. Jie atsirado Smolenske XV a. pabaigoje, Polocke ir Vitebske XVI a. pradžioje ir Oršoje XVI a. septintame dešimtmetyje.

Lietuvos valdovus keisti vietines pareigybių sistemas skatino ne vien karai su MDK, bet ir įvairios kitos priežastys. Polocko, Dysnos ir Mogiliavo miestams dėl ekonominių priežasčių buvo suteikta Magdeburgo teisė. Dėl šios teisės suteikimo minėtuose miestuose atsirado daug naujų pareigūnų. Siekdamas aprūpinti savo žmoną Eleną Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras XVI a. pradžioje jai suteikė Obolcų ir Smolnianų dvarus Vitebsko žemėje kartu su teise skirti jų valdytojus. Dėl tos pačios priežasties po kelių dešimtmečių Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis suteikė savo žmonai Bonai Sforcai Obolcų dvarą su Ozeriščės bei Usviato valsčiais ir teisę skirti jų valdytojus. Siekiant sustiprinti Katalikų bažnyčios pozicijas rytinėje LDK dalyje buvo įsteigtos katalikiškos Vitebsko ir Obolcų parapijos ir paskirti jų pareigūnai. Siekiant unifikuoti teismų ir administracijos sistemas LDK 1564–1566 m. buvo įgyvendintos reformos, po kurių Vitebsko, Oršos ir Polocko pavietuose buvo suformuoti nauji teismai ir paskirti nauji šių teismų pareigūnai.

Kai kurios pareigybės Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse išnyko dėl natūralios šių regionų raidos. Tokios buvo bebrininko ir tijūno pareigybės Polocko ir Vitebsko žemėse. XVI a. jų funkcijos nustojo būti aktualios.

Patys įtakingiausi pareigūnai Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse buvo Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkai, kurie XVI a. pradžioje tapo vaivadomis. Šie pareigūnai vadovaudavo Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių karinėms pajėgoms, Smolensko, Polocko ir Vitebsko pilių teismams. Jie taip pat administruodavo Lietuvos didžiojo kunigaikščio žemėvaldą, kontaktuodavo su kitų valstybių pareigūnais. Tarp 1514 ir 1519 m.

Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis nusprendė suteikti Polocko miesto vaito pareigybę Polocko vaivada, kuris iki tol nebuvo susijęs su Polocko miesto savivalda. Taigi abiejų pareigybių prerogatyvos buvo sutelktos vieno pareigūno rankose. Tačiau kai Polocko vaivada Stanislovas Davaina 1563 m. buvo paimtas į nelaisvę MDK kariuomenės, jo įtaka Polocko žemėje tapo nominali. Jo funkcijas iš dalies perėmė Dysnos ir Lepelio pilių valdytojai. Polocko vaivada realiai atgavo savo valdžią tik kai 1576 m. buvo paskirtas naujas vaivada ir LDK 1579 m. susigrąžino Polocko pilį.

Dalis Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkų bei vaivadų karinių ir administracinių prerogatyvų buvo būdingos ir kitų Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pilių valdytojams. Jų pagrindinė užduotis buvo tinkama pilių apsauga, Lietuvos didžiojo kunigaikščio žemėvaldos pilims pavaldžiose teritorijose administravimas. Tačiau svarbesnių pilių valdytojai pretendavo į didesnę valdžią. Oršos pilies valdytojai nuo XVI a. pradžios dažnai palaikydavo kontaktus su MDK pareigūnais. Po 1564–1566 m. LDK administracinės ir teismų reformų pilies teismui galėjo vadovauti tik LDK pavietų centrinių pilių valdytojai. Tačiau 1563–1579 m., kai Polocko pilis buvo okupuota MDK kariuomenės, šiems teismams vadovavo Dysnos ir Lepelio pilių valdytojai. Dysnos pilies valdytojai nuo 1569 m. buvo ir Dysnos miesto vaitais.

Daugumos kitų pareigūnų, susijusių su *pilies / žemės* teise, prerogatyvos apėmė siauras ir specifines veiklos sritis. Daugelio pareigūnų atveju sunku identifikuoti prerogatyvų skirtumus atskiruose LDK regionuose. Aišku, kad Magdeburgo teisės tiriamuoju laikotarpiu neturėjusių Smolensko, Drisos, Ulos, Oršos, Ozeriščės, Surazo ir Vitebsko miestų seniūnų ir vaitų prerogatyvos buvo siauresnės nei magdeburginių Polocko, Dysnos ir Mogiliavo vaitų.

Bažnytinių pareigūnų funkcijos apėmė dvasinę ir pasaulietinę valdžią. Polocko arkivyskupas ir Smolensko vyskupas tarp Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių bažnytinių pareigūnų turėjo

didžiausią galią. Jie buvo atsakingi už stačiatikių sielovadą, Stačiatikių bažnyčios žemėvaldos administravimą ir įvairias kitas funkcijas. Žemiau Polocko arkivyskupo ir Smolensko vyskupo Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse buvo vienuolynų archimandritai, igumenai ir valdytojai, cerkvių šventikai, protopopai. Katalikų bažnyčios pareigūnų – Obolcų klebonų, Vitebsko klebonų, nuolatinių vikarų ir vikarų – sielovadinė veikla dėl mažo katalikų skaičiaus Vitebsko žemėje nebuvo išplėtotą. Šie pareigūnai buvo atsakingi už Obolcų ir Vitebsko parapijų žemėvaldą. Be to, Vitebsko parapijos pareigūnai buvo atsakingi už karčemų Vitebske administravimą.

Magdeburginių pareigūnų prerogatyvos buvo aptartos Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privilegijose, suteikiančiose ar patvirtinančiose Magdeburgo teisę Polocko, Dysnos ir Mogiliavo miestams. Svarbiausi magdeburginiai pareigūnai šiuose miestuose buvo vaitai. Polocko atveju tai kenkė miesto savivaldai, kadangi Polocko vaivados naudojosi vaito prerogatyvomis plėsdami savo įtaką tarp Polocko miestiečių. Tai lėmė miestiečių nepasitenkinimą ir priešinimąsi.

Lietuvos didysis kunigaikštis turėjo teisę skirti daugumą Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigūnų, susijusių su *pilies / žemės* teise. Tačiau didysis kunigaikštis turėjo atsižvelgti į vietines tradicijas ir vietos gyventojų interesus. 1564–1566 m. įgyvendinus LDK administracinę ir teismų reformas ir 1566 m. priėmus Antrąjį Lietuvos Statutą LDK pavietų bajorai įgijo teisę rinkti po keturis kandidatus žemės teismo teisėjo, pateisėjo ir raštininko pareigoms užimti. Vitebsko paviete XVI a. pirmoje pusėje išryškėjo vaivadų siekis patiems skirti kai kuriuos pareigūnus, kuriuos įprastai skirdavo Lietuvos didysis kunigaikštis. Tikėtina, kad panaši situacija buvo ir Smolensko žemėje XV a. Polocko vietininkai bei vaivados ir Oršos pilies valdytojai nebuvo linkę pažeidinėti kitų vietos valdžios pareigūnų skyrimo tvarką. Polocko žemės atveju tai buvo susiję su vietos bajorijos sluoksnio konsolidacija. Tuo tarpu Oršos pilies

valdytojų valdžia buvo mažesnė nei Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkų bei vaivadų.

XIV a. pabaigoje Polocko ir Smolensko vyskupas skirdavo Kijevo metropolitai. Tačiau XV a. išaugo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių įtaka LDK Stačiatikių bažnyčiai. Todėl jie patys ėmė skirti Polocko arkivyskupas ir Smolensko vyskupas. Be to, Lietuvos didieji kunigaikščiai turėjo teisę skirti kai kurių stačiatikių vienuolynų archimandritus, igumenus ir valdytojus, Obolcų ir Vitebsko klebonus. Kai kuriuos stačiatikių bažnyntinius pareigūnus skirdavo pasauliečiai pareigūnai, vienuolynų ir cerkvių fundatoriai.

Daugelio Polocko, Dysnos ir Mogiliavo miestų magdeburginių pareigūnų skyrimo tvarka buvo apibrėžta Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privilegijose, kurios suteikė arba patvirtino Magdeburgo teisę šiems miestams. Tik Lietuvos didysis kunigaikštis turėjo teisę skirti Polocko, Dysnos ir Mogiliavo vaitus. Kitų pareigūnų šiuose miestuose skyrimo tvarka buvo skirtinga.

Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių gyventojams buvo svarbu dalyvauti vietos politiniame gyvenime. Dėl to ilgą laiką išliko archajinė asmens laisvę turinčių gyventojų susirinkimų (viečių) tradicija. Ši tradicija buvo Kijevo Rusios paprotinės teisės dalis ir buvo itin paplitusi Smolensko žemėje dar ir XV a. Polocko ir Vitebsko žemėse XVI a. vietiniai gyventojai bendruose susirinkimuose rinko kai kuriuos vietinius pareigūnus.

Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių gyventojams buvo svarbu turėti teisę gauti bent dalį vietinių pareigybių. Vietos miestiečiai galėjo tapti vaitais arba miesto seniūnais tuose miestuose, kurie neturėjo Magdeburgo teisės, gauti kai kurias magdeburgines pareigybes magdeburginiuose miestuose. Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių bajorai paprastai gaudavo arklidininko, medžioklio, okolničiaus, pilininko, raktininko, tijūno, tiltininko, valsčių valdytojų ir kai kurias kitas pareigybes minėtuose regionuose. XVI a. pirmoje pusėje Vitebsko vaivados mėgino teikti kai kurias vietines pareigybes ne vietos bajorams, bet savo pačių tarnams. Tačiau tuo

metu LDK regioninių pareigūnų kilmė tapo mažiau svarbi nei žemėvalda tuose pačiuose regionuose, kuriuose jie turėjo pareigybes. Polocko ir Vitebsko žemėse ši tendencija pastebima XVI a. viduryje, ypač po minėtų 1564–1566 m. reformų.

Kadangi Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkai bei vaivados buvo svarbiausi Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių pareigūnai, vietos gyventojai norėjo kontroliuoti jų skyrimo tvarką. Polocko ir Vitebsko žemių gyventojai turėjo nominalią teisę siūlyti savo kandidatus Polocko ir Vitebsko vietininkų bei vaivadų pareigybėms gauti, tačiau tiriamuoju laikotarpiu praktiškai negalėjo pasinaudoti šia teise. Šiuos pareigūnus skirti galėjo tik Lietuvos didysis kunigaikštis. Jis paprastai suteikdavo Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkų bei vaivadų pareigas ne vietos gyventojams, bet svetimkilmiams (labai dažnai lietuviams). Tačiau Polocko ir Vitebsko žemių gyventojai galėdavo apskųsti Polocko ir Vitebsko vietininkus bei vaivadas ir prašyti Lietuvos didžiojo kunigaikščio pakeisti šiuos pareigūnus. Yra žinoma, jog Vitebsko žemės gyventojai taip iš tiesų vieną kartą ir pasielgė (1528 m.).

Tiriamuoju laikotarpiu pagrindinės prielaidos gauti vietines pareigybes Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse buvo giminaičių (ypač tėvų) įtaka, ryšiai su Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaru ir įtakingų LDK pareigūnų, ypač Smolensko, Polocko ir Vitebsko vietininkų bei vaivadų, protekcija. XVI a. viduryje karinė tarnyba taip pat tapo svarbia prielaida gauti vietines pareigybes.

Dauguma Stačiatikių bažnyčios pareigūnų Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse tiriamuoju laikotarpiu veikiausiai buvo vietos gyventojai. Tačiau visi Katalikų bažnyčios pareigūnai Vitebsko žemėje buvo svetimkilmiai asmenys. Tai buvo viena iš priežasčių, kodėl šių pareigūnų santykiai su vietos gyventojais buvo sudėtingi.

Magdeburginiuose Polocko, Dysnos ir Mogiliavo miestuose daugelis tiriamojo laikotarpio vaitų buvo svetimkilmiai. Daug Polocko lentvaičių taip pat buvo svetimkilmiai. Tačiau visos kitos

magdeburginės pareigybės minėtuose miestuose buvo lengvai prieinamos vietos miestiečiams.

Kai XV a. pabaigoje prasidėjo karai tarp LDK ir MDK, Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių gyventojų materialinė padėtis suprastėjo. Smolensko žemės pareigūnai persikėlė į vakarines LDK dalis MDK kariuomenei 1514 m. užėmus Smolensko pilį. Bent dalis Polocko žemės pareigūnų buvo paimta į nelaisvę, kai MDK kariuomenė 1563 m. užėmė Polocko pilį. Atgavę laisvę jie sugrižo į LDK. Lietuvos didieji kunigaikščiai rėmė nukentėjusiuosius suteikdami žemėvaldą, išmokas arba priimdami juos į savo dvarą.

Su *pilies / žemės* teisine sistema susijusių pareigūnų situacija skyrėsi nuo pareigūnų, susijusių su kanonų ir *miesto / Magdeburgo* teisinėmis sistemomis, situacijos. Pastarųjų dviejų grupių pareigūnai nebuvo tokie mobilūs kaip pareigūnai, susiję su *pilies / žemės* teisine sistema. Todėl dauguma pareigūnų, kurie buvo susiję su kanonų ir *miesto / Magdeburgo* teisinėmis sistemomis, nepalaikė ryšių su Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaru ir pasiliko MDK kariuomenės okupuotose teritorijose. Įtakingiausi Stačiatikių bažnyčios pareigūnai Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse – Polocko arkivyskupas ir Smolensko vyskupas – palaikė ryšius su Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaru. Tačiau MDK kariuomenei 1514 ir 1563 m. okupavus Smolensko bei Polocko piliis šie du pareigūnai buvo paimti į nelaisvę ir niekuomet nebeatgavo laisvės. Taigi LDK centrinė valdžia negalėjo jiems padėti. Tuo tarpu katalikiškos Vitebsko ir Obolcų parapijos, kurios buvo administruojamos Katalikų bažnyčios pareigūnų – Obolcų ir Vitebsko klebonų, Vitebsko nuolatinių vikarų ir vikarų – buvo Vitebsko ir Polocko žemių teritorijose, kurios nuo LDK ir MDK karų nukentėjo mažiau nei kitos šių regionų teritorijos. Taigi šių karų įtaka minėtiems Katalikų bažnyčios pareigūnams tiriamuoju laikotarpiu buvo ganėtinai nedidelė.

SUMMARY

There can be identified three main factors which had influenced the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk officials' strata: 1) the geographic, social, political situation of the regions, the local traditions; 2) general tendencies of the Grand Duchy of Lithuania's (hereafter GDL) development; 3) external factors (other countries' military threat). All of these factors had been partially connected with each other and had influenced each other. We consider this correlation as one of the major problems connected with the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk officials' strata formation process.

1) Geographically the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had been neighbours and situated in the north eastern part of the GDL. The main cities of these three regions – Smolensk, Polotsk and Vitebsk – had been situated near the rivers Dnieper and Western Dvina which had been very important for commercial trade. So, these three cities had been important commercial trade centres in the north eastern part of the GDL. Favourable geographic situation was one of the main reasons why very strong in political sense societies had formed in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk. This strength usually occurred in the common meetings of free local inhabitants – in so-called *vieche*. The Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had had the most influential *vieche* in the GDL. Such meetings or their displays had had influence in all three regions even in the 15th and 16th centuries.

Some differences among the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk can also be seen. The Land of Polotsk had been nearest to the Baltic sea and its port Riga. So, Polotsk had had much better position in international trade than the cities of the Lands of Smolensk and Vitebsk. In political sense the Lands of Smolensk and Polotsk had been functioning as regions with one main centre almost throughout the whole period of 1392–1579. Meanwhile the Land of Vitebsk was a region with two main centres – Vitebsk and Orsha.

These differences had had a huge impact on the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk ruling elites' formation process.

2) The officials' strata in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had been heterogeneous. General tendencies of the GDL's development had predetermined that different officials' groups had been connected with different law systems. Written sources of the investigation period allow to suggest that there had been three different law systems with which the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk officials had been connected. The most abundant group of the officials had been connected with the so-called *castle* or *land* law system (*право городское, право земское / земляное право*). Other officials had been connected with the canon law (*ius canonicum, духовное право*) and *city* or Magdeburg law (*право местское, право (немецкое) магдебургское*) systems. The expression of the *castle / land* and canon law systems had been predetermined in the ruthenian Lands of the GDL even before their annexation due to existing castles as strong ruling centres and influential Orthodox Church officials' stratum. However, expression of the canon law system in some of the ruthenian Lands of the GDL had been influenced by the impact of the Catholic Church and its organization's development in the GDL since the end of the 14th century. This phenomenon had been much more common in the Land of Vitebsk than in the Lands of Smolensk and Polotsk. In 1392–1579 there had been two catholic parishes in the Land of Vitebsk (in the centre of this region Vitebsk and in Obolcai) which had their own priests (ecclesiastical officials). Meanwhile in the Lands of Smolensk and Polotsk written sources of the investigation period do not mention any catholic priests. There had been only the Orthodox Church's officials.

The *city* law system had been connected with a spread of German Magdeburg law in the GDL that had been initiated by the central government of the GDL. Only some of the GDL's cities had been given the Magdeburg law. However, its implementation had had a

huge influence on those ruthenian cities which had been given this law. That was because originally the ruthenian cities had been strictly connected with castles and had had no separate law systems and judicial immunity. The first city of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk that had been given the Magdeburg law was Polotsk in 1498. Later this law had been given to the cities of Dysna in the Land of Polotsk (in 1569) and Mohylev in the Land of Vitebsk (in 1577). The citizens of these three cities had had to cope with serious changes one of which had been emerge of new city officials. Many other cities of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk – Smolensk, Vitebsk, Orsha, Ozerishche, Surazh, Drisa, Ula – had had the representative officials (city *starostas* in Smolensk and voigts in all the rest aforementioned cities) and some features of self-government but had not been given the Magdeburg law during 1392–1579 and had not got all the common features of self-government. That is why the citizens of Smolensk, Vitebsk, Orsha, Ozerishche, Surazh, Drisa, Ula and their representative officials had remained subordinated to the *castle / land* law system.

3) The Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk geopolitical situation in the investigation period had been very difficult. Their neighbour had been the Grand Duchy of Moscow (hereafter GDM) which had been in conflict with the GDL since the end of the 15th century. So, the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had become the zone of intensive military actions. The GDM army managed to occupy the castles of Smolensk (in 1514) and Polotsk (in 1563). However, the GDL regained Polotsk in 1579.

Constant wars between the GDL and the GDM had had a huge impact on the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk officials' strata. This impact had been ambiguous. On the one hand, together with the castles occupied by the GDM army the GDL had lost many officials who had been connected with the *castle / land* law system and served in these castles. On the other hand, the central government of the GDL had to build new castles in order to protect

its lands from military invasion of the GDM. New officials connected with the *castle / land* law system had emerged in these castles.

An ambiguous impact of the wars between the GDL and the GDM had experienced not only the officials connected with the *castle / land* law system but also the magdeburgian officials. When the GDM army occupied the castle of Polotsk in 1563 the magdeburgian city officials and posts ceased to exist. However, this event urged the central government of the GDL to grant the Magdeburg law in 1569 to Dysna which pretended to take the place of occupied Polotsk. Because of this event new city officials had emerged in Dysna.

The wars between the GDL and the GDM also had affected the situation of the Orthodox Church's officials. When the GDM army occupied Smolensk in 1514 the local orthodox bishop and priests became subordinate to the Grand Duke of Moscow. When the GDM army occupied some territories of the Lands of Polotsk and Vitebsk in the 1560s the archbishopric of Polotsk and the number of its officials decreased.

The object of this dissertation – the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk officials' strata and posts systems formation process in 1392–1579, the similarities and differences of this process in all three regions. The aim is to find out how the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk ruling elites and posts systems had been forming in 1392–1579, what kind of similarities and differences of this process had been in all three regions. The tasks are to define the boundaries of the regions, to emphasize the evolution tendencies of the main administrative centres and territorial units which were administered by the local officials, to discuss the posts' origin, the officials' prerogatives, nomination procedure, personalities and career features.

According to the chosen strategy the research can be defined as a comparative or comparative perspective research. In this dissertation

we compare three regions' of the GDL – the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk – ruling elites' formation process in 1392–1579.

In comparative perspective researches can be used three different methods – comparative, statistical and experimental. In humanitarian and social sciences only the first two methods are usually used. When the number of cases is big the research is based on statistical method. When the number of cases is small (between two and eight) the comparative method is chosen. This method is acceptable to our research as well.

We also use the methods which are common for case studies. One of them is analytical method which can be defined as a research of object's components or as a research of sources. Both of these definitions are equally important to our research. We have decided to research the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk ruling elites dividing them into separate groups of officials according to different law systems. On the other hand, we can expose the character of the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk officials' power only with a detailed empirical research.

The analytical and comparative methods are applied together with the descriptive and inductive methods. When comparing the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk ruling elites we have to discuss as many various examples as possible (the descriptive method) and make general conclusions according to them (the inductive method).

When researching the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk ruling elites we use the prosopographical method as well. We use this method to investigate the importance of kinship to the officials' rotation, the influence of the wars between the GDL and the GDM to the officials' material conditions, their connections with the manor of the Grand Duke of Lithuania, the most powerful local officials' protection.

The investigation period of this research is 1392 – 30 August 1579. The beginning date indicates the time when the first vicegerents of Smolensk, Polotsk and Vitebsk were nominated. The

final date indicates the time when the GDL regained the castle of Polotsk which had been occupied by the GDM. In the case of the Land of Smolensk the final date of investigation is 30/31 July 1514 when the GDM army occupied the castle of Smolensk. In the case of the Lands' of Polotsk and Vitebsk officials connected with the *castle / land* law system we divide the investigation period in a few parts. The Land's of Polotsk officials are investigated in two periods: 1392 – 15 February 1563 and 15 February 1563 – 30 August 1579. The dividing line indicates the time when the GDM army occupied the castle of Polotsk. Vitebsk and Orsha districts' (*poviats*') officials are investigated in two periods as well: 1392 – 1 July 1564 and 1 July 1564 – 30 August 1579. The dividing line indicates the beginning of the administrative and judicial reforms in the GDL.

The dissertation is divided into introduction, 4 chapters, conclusions, the list of sources and literature, 2 appendixes and this summary. In the first three chapters the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk ruling elites are being investigated. In the fourth chapter we summarize the data about all three regions.

The research is based on the following statements:

1. The Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk officials' strata and posts systems had been formed by three main factors: 1) the geographic, social, political situation of the regions, the local traditions; 2) general tendencies of the GDL's development; 3) external factors (other countries' military threat).

2. The Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had had separate officials' strata (ruling elites) that can be investigated by dividing the officials of these regions according to separate law systems which the officials had represented. According to the sources of the investigation period there can be identified the *castle / land*, canon and *city* or Magdeburg law systems.

3. The development of the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk officials' strata had been directly connected with the territorial development of these regions. Since the status and network

of castles, manors and districts (*volosti*) had been changing the officials' who had governed them strata had been changing as well. The investigation period coincides with the period of intensive development of the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk territorial structure. The Lands of Polotsk and Vitebsk had taken the form of accomplished territorial structure when the administrative and judicial reforms had been put into practice in the GDL in 1564–1566 and when the GDL in 1579 recovered the castle of Polotsk which had been occupied by the GDM army earlier.

4. When the first vicegerents of Smolensk, Polotsk and Vitebsk were appointed by the Grand Duke of Lithuania in the last decade of the 14th century new posts systems of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk begun to form. At the top of these systems were the aforementioned vicegerents (since the beginning of the 16th century voivodes).

5. Some of the posts which had existed in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk in the investigation period had been found before the appointment of the first vicegerents of Smolensk, Polotsk and Vitebsk. But during the time many new posts had been found and some of the older posts had ceased to exist. So, the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk posts systems had been forming permanently, as long as these Lands had belonged to the GDL.

6. The main factors which had predetermined new posts' origin in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk and some older posts' disappearance had been the wars between the GDL and the GDM, the policy of the central government of the GDL and natural evolution of the Lands. The influence of these factors had been different in all the regions.

7. The Grand Duke of Lithuania used to appoint most of the officials in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk. Some of the officials were appointed by other local officials or elected by the local communities. When the Grand Dukes of Lithuania appointed officials they used to take into account the influential officials' of the

GDL intercession, also opinion of local inhabitants. So, every time a post nomination procedure was a unique occasion. A unified local posts' nomination order (in case of some posts) had formed only when the administrative and judicial reforms had been put into practice in the GDL in 1564–1566 and when the Second Lithuanian Statute was adopted in 1566.

8. It had been important for the inhabitants of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk to participate in local political life. Because of this an archaic tradition of local inhabitants' who had a personal freedom meetings (*vieche*) and their various displays (boyars' meetings) had survived for a long period of time.

9. Almost always the posts of vicegerents and voivodes of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had been given not to local inhabitants but to strangers. Many other posts had been accessible to local inhabitants. Only they could get some local posts up until the middle of the 16th century. However, when in the 16th century provenance's factor became less important than having land property in a region the aforementioned restriction became useless.

10. The most important career features in the investigation period had been service in the manor of the Grand Duke of Lithuania, the vicegerents and voivodes' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk, also other influential noblemen's of the GDL protection. Also important for career since the middle of the 16th century had become military service.

11. The Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk posts systems had had similarities and differences which analysis could help to improve our understanding about the common tendencies of the GDL's development. On the other hand, the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk being in the neighbourhood with the GDM had shaped their specific position in the GDL. That is why the research of these regions' posts systems can also help to understand how the wars between the GDL and the GDM had affected the GDL's

internal development and its central government's policy towards the frontier regions.

The research is based on historiography (Byelorussian, Russian, Polish, Lithuanian, Ukrainian, German, English) and various types of sources. The sources we have used can be divided in published and unpublished. We have been looking for unpublished sources in various archives and libraries of Lithuania, Poland and Latvia. The most important group of sources are administrative documents from the chancery of the GDL which combine the Lithuanian *Metrica* books (some of them are published and some of them are unpublished). In some of these books besides other important documents one can find the Grand Duke's of Lithuania privileges which grant or confirm the posts of the Lands of Polotsk and Vitebsk. Other important sources to our research are the books of the castles and extracts from these books (such books are known to have been in the castles of Polotsk, Vitebsk, Orsha, Dysna), also the books connected with the magdeburgian self-government of the city of Mohylev, the First and the Second Lithuanian Statutes, the letters of the officials of Polotsk, Smolensk, Vitebsk, Dysna to the officials of Riga which are found in archival complex called *Moscovitica-Ruthenica*, the censuses of the GDL army which were accomplished in 1528, 1565 and 1567, the revision of the voivode district of Polotsk accomplished in 1552, testaments, annals, heraldic books.

The research allows to affirm that the officials' who had been connected with the *castle / land* law system power centres were castles and manors. Since the end of the 14th century the biggest administrative and military power in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had the vicegerents and voivodes of Smolensk, Polotsk and Vitebsk. However, their power had not been equal geographically. It had been the most distinct in the castles of Smolensk, Polotsk and Vitebsk and directly subordinate to them territories. Until the end of the 15th century the vicegerents' of Smolensk military power encompassed not only the Land of

Smolensk but other eastern territories of the GDL – Briansk, Toropets, Belaja and the territory of upper reaches of the Oka – as well. When the GDL had lost these territories at the turn of the 16th century the vicegerents and voivodes' of Smolensk military power encompassed only the Land of Smolensk. It had been until 1514 when the GDM army occupied the castle of Smolensk. The vicegerents and voivodes' of Polotsk and Vitebsk military power encompassed probably only the Lands of Polotsk and Vitebsk respectively. The vicegerents and voivodes of Vitebsk had to share their administrative and military powers in the southern part of the Land of Vitebsk with the governors of the castle of Orsha. Since the rule of the Grand Duke of Lithuania Kazimieras a specific status in the Land of Vitebsk had had districts (*volosti*) of Ozerishche and Usviat with the castle of Ozerishche built no later than in the 1560s. Besides, since the turn of the 16th century in this region the manor of Obolcai also had had a specific status. In the Land of Polotsk after 1563 when the GDM army occupied Polotsk and captured its voivode the most influential officials had been the governors of the castles of Dysna and Lepel. The governors' of other castles – Chashniki, Drisa, Teche, Ula, Vechel'e, Voronech – military and administrative power had encompassed only the surrounding territories of these castles.

The Lands of Polotsk and Vitebsk had finally assumed accomplished spatial structure only after the administrative and judicial reforms had been put into practice in the GDL in 1564–1566 and when this state regained the castle of Polotsk in 1579. Because of these events the territorial frames of the voivodes' administrative power had finally come to light. Officially the Land of Vitebsk after these reforms had been divided in the districts (*poviats*) of Vitebsk and Orsha. Meanwhile the Land of Polotsk officially consisted of one district (*poviat*). However, in 1563–1579 when the castle of Polotsk had been occupied by the GDM the newly arrived castles of

Dysna and Lepel competed because of status of the district's centre. None of these castles had managed to get this status.

At the end of the 15th century when the GDM's military threat had become obvious a demand to strengthen the protection of the eastern lands of the GDL had become obvious as well. That is why the central government of the GDL had decided to build new castles and appoint new officials in the eastern territories. These measures had not been applied in the Land of Smolensk. This was one of the main reasons why the GDM army managed to occupy the castle of Smolensk in 1514. Meanwhile in the Land of Polotsk many new castles had been built in the 1540s–1570s. It was Chashniki, Dysna, Drisa, Kopec, Lepel, Teche, Ula, Ushachy, Vechel'e, Voronech. In most of these castles (in Chashniki, Dysna, Drisa, Lepel, Teche, Ula, Vechel'e, Voronech) had appeared new officials, so the system of the Land's of Polotsk officials had changed significantly. Not so many castles had been built in the Land of Vitebsk because the GDM's military threat there had not been so big. Besides, in the Land of Vitebsk were quite a big number of castles which had been built before the wars between the GDL and the GDM. It was Vitebsk, Orsha, Druck and Kopyse. Probably at the beginning of these wars (no later than 1514) a castle of Dubrovna was built in the Land of Vitebsk. When the GDM army occupied Smolensk in 1514 the castles of Orsha and Dubrovna in the southern part of the Land of Vitebsk had become the castles of the GDL's eastern frontier. Especially important had been the castle of Orsha where a separate system of local officials had formed in the 16th century. After the reforms of 1564–1566 important castles of Borisov, Mohylev, Belmakov and Lukoml had been attached to the district (*poviat*) of Orsha. Meanwhile in the northern part of the Land of Vitebsk two new castles – Ozerishche and Surazh – had been built in the 16th century (before 1579).

The most important officials in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk connected with the canon law were the archbishop of

Polotsk and the bishop of Smolensk who represented the Orthodox church. Their administrative jurisdiction had been directly connected with the territories of the archbishopric of Polotsk and the bishopric of Smolensk which had not corresponded with the territories of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk in the investigation period. Until the middle of the 15th century the territory of the bishopric of Smolensk had been a little bit bigger than the Land of Smolensk, meanwhile the archbishopric of Polotsk had encompassed the Lands of Polotsk, Vitebsk and various surrounding territories. The administrative jurisdiction of the archimandrites, *ihumens* and governors of monasteries and the church priests had corresponded with the territories ruled by monasteries and churches. The administrative jurisdiction of *protopopes* of Mohylev and Vitebsk probably had corresponded not with monasteries and churches but with the places of Mohylev and Vitebsk. The Catholic church officials' – the deans of Obolcai and Vitebsk, the permanent vicars and vicars' of Vitebsk – administrative jurisdiction had corresponded with the territories of the parishes of Obolcai and Vitebsk which had included some parts of the Land of Vitebsk in its central, southern and western parts. Besides, the parish of Vitebsk had had some land-tenure in the southern part of the Land of Polotsk.

The administrative jurisdiction of the magdeburgian officials had corresponded with the city territories which had not been compact and had been intertwined with territories subordinate to castles and their officials. When the Magdeburg law was granted to Polotsk in 1498 a necessity to regulate more precisely the inhabitants' subbortinate to different law systems litigation order and the prerogatives of new city officials had arose.

The first officials in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk were the Orthodox church's officials. They had appeared in these regions in the 12th century. When the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had been annexed to the GDL the Orthodox church's officials had survived and their number had been growing due to a

widening net of orthodox monasteries and churches. The Catholic church's officials in the Land of Vitebsk appeared after the parishes of Obolcai and Vitebsk had been formed at the end of the 14th – the middle of the 15th century. When the parish of Vitebsk was given to the rule of chapter of Vilnius in 1558 the dean of Vitebsk soon was replaced by permanent vicar and its assistant vicar.

The officials' connected with the *castle / land* law system strata had started to form in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk at the end of the 14th century when the first vicegerents had been appointed in the castles of Smolensk, Polotsk and Vitebsk. These strata could have formed partially from the posts which had existed in the overthrown dukes' manors. The most ancient posts, probably older than the aforementioned vicegerents, must have been the posts of *koniushy*, *lovchy*, *okolnichy*, *gorodnichy*, *kliuchnik*, *tivun*, *mostovnichy*. In Polotsk there had not been the posts of *koniushy*, *lovchy* and until the end of the 15th or the beginning of the 16th century *gorodnichy*. The post of *okolnichy* had been definitely archaic (had existed in the 13th century) and had existed only in Smolensk. Moreover, only there had existed the posts of *marshal*, city headman (*starosta*) and *chashnik*. No earlier than in the 15th century specific posts of the city *djak* and voigt had appeared in Vitebsk and specific posts of the city *desiatnik* and *podvoysky* had existed in Polotsk in the 15th century.

The magdeburgian city officials' strata had started to form later than other officials' strata. The magdeburgian officials' origin had been directly connected with the Magdeburg law and its giving to various cities. The first city in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk which had been given the Magdeburg law was Polotsk in 1498. Until 1579 this law had been given to the cities of Dysna (in 1569) and Mohylev (in 1577) as well. In all of these cities had existed (or had to exist theoretically) these magdeburgian officials: voigt, landvoigt, burgomasters, councilors, benchers, city clerks (*pisari*, *djaki*). After giving the Magdeburg law to Mohylev there had

also been the posts of artisans' headmen, *sluga*, *podskarbi*, *podvoysky* and *sotnik*. The posts of voigt and *sotnik* in Mohylev and the post of voigt in Dysna had appeared before giving the Magdeburg law to these cities.

The wars between the GDL and the GDM had changed the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk posts systems significantly. When the GDM army occupied the castle of Smolensk and almost entire Land of Smolensk in 1514 the local posts' system was ruined. When the GDM army occupied the castle of Polotsk and significant part of the Land of Polotsk in 1563 many local posts ceased to exist as well. At the turn of the 16th century and in the 1560s the GDM army occupied some northern parts of the Land of Vitebsk – the districts (*volosti*) of Ozerets, Velizh, Zhizhets, Ozerishche, Usviat and the castle of Ozerishche. Due to these events the local officials of these districts and castle ceased to exist. But the wars between the GDL and the GDM had had a different effect to the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk posts systems as well. Because of these wars the central government of the GDL was forced to build new castles (especially in the Land of Polotsk) or to renew the old ones (e.g. Orsha) and to appoint new officials for military needs – standardbearers. They had appeared in Smolensk at the end of the 15th century, in Polotsk and Vitebsk at the beginning of the 16th century and in Orsha in the 1560s.

Not only the wars between the GDL and the GDM but also various other reasons had encouraged the Grand Dukes of Lithuania to change the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk posts systems. The cities of Polotsk, Dysna and Mohylev were given the Magdeburg law due to economical reasons. Due to imposition of this law many new officials in the aforementioned cities had appeared. In order to provide for his wife Elena the Grand Duke of Lithuania Alexander gave to her the manors of Obolcai and Smolnianai in the Land of Vitebsk together with the right to nominate their governors at the beginning of the 16th century. Because of the same reason a

couple of decades later the Grand Duke of Lithuania Sigismund the Old gave the manor of Obolcai and the districts (*volosti*) of Ozerishche and Usviat together with the right to nominate their officials to his wife Bona Sforza. In order to strengthen the Catholic church's positions in the eastern part of the GDL the catholic parishes in Vitebsk and Obolcai had been founded and their officials nominated. In order to unify the judicial and administrative systems in the GDL reforms had been realized in 1564–1566 after which new courts in the districts (*poviats*) of Vitebsk, Orsha and Polotsk had been formed and new officials of these courts nominated.

Some posts in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had ceased to exist due to natural evolution of these regions. Such were the posts of *bobrovnichy* and *tivun* in the Lands of Polotsk and Vitebsk. Their functions had become unnecessary in the 16th century.

The most influential officials in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had been the vicegerents of Smolensk, Polotsk and Vitebsk who became the voivodes at the beginning of the 16th century. Their status had been special because they belonged to the Gentlemen council of the GDL. These officials used to be in charge of the military forces of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk, the courts of the castles of Smolensk, Polotsk and Vitebsk. They also had governed the Grand Duke's of Lithuania land-tenure, contacted with other countries' officials. Between the years 1514 and 1519 the Grand Duke of Lithuania Sigismund the Old decided to give the post of voigt of the city of Polotsk to the voivode of Polotsk who had not been connected with self-government of the city of Polotsk before that. So, the prerogatives of both posts were concentrated in one official's hands. But when the voivode of Polotsk Stanislav Dovoyno was taken into captivity in 1563 by the GDM army his power in the Land of Polotsk became nominal. His functions were partially taken by the governors of the castles of Dysna and Lepel. The voivode of Polotsk practically recovered his power only when a new voivode

was nominated in 1576 and the GDL recovered the castle of Polotsk in 1579.

Some military and administrative prerogatives of the vicegerents and voivodes of Smolensk, Polotsk and Vitebsk were usual to other castles' of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk governors as well. Their main task was a suitable protection of the castles, administration of the Grand Duke's of Lithuania land-tenure in the districts of castles. However, the governors of more important castles pretended to much bigger power. The governors of the castle of Orsha used to contact with the GDM's officials since the beginning of the 16th century. After the judicial and administrative reforms of the GDL of 1564–1566 only the central castles' of the GDL's districts (*poviats*) governors could be in charge of the castles' courts. However, in 1563–1579 when the castle of Polotsk had been occupied by the GDM army the governors of the castles of Dysna and Lepel had been in charge of these courts. Since 1569 the governors of the castle of Dysna had been the voigts of the city of Dysna.

Most of the other officials' who had been connected with the *castle / land* law system functions encompassed narrow and specific fields of activities. In case of most of these officials it is hard to determine differences of functions in different regions of the GDL. It is clear that the city headmen and voigts' of Smolensk, Drisa, Ula, Orsha, Ozerishche, Surazh and Vitebsk which in the investigation period had not been given the Magdeburg law functions were much more narrow than the functions of the magdeburgian voigts of Polotsk, Dysna and Mohylev.

The functions of the ecclesiastical officials encompassed spiritual and temporal power. The archbishop of Polotsk and the bishop of Smolensk had the biggest power among the ecclesiastical officials of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk. They had been responsible for orthodox believers' spirituality, administration of the Orthodox church's land-tenure and various other functions. Beneath

the archbishop of Polotsk and the bishop of Smolensk in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had been the archimandrites, *ihumens* and governors of monasteries, church priests, *protopopes*. The officials' of the Catholic church – the deans of Obolcai and Vitebsk, the permanent vicars and vicars' of Vitebsk – spiritual activities had been undeveloped due to a small number of catholic believers in the Land of Vitebsk. These officials had been responsible for the parishes' of Obolcai and Vitebsk land-tenure. Besides, the officials of the parish of Vitebsk had been responsible for administration of taverns in Vitebsk.

The prerogatives of the magdeburgian officials had been discussed in the Grand Dukes' of Lithuania privileges which had granted or confirmed the Magdeburg law to the cities of Polotsk, Dysna and Mohylev. The most important magdeburgian officials in these cities had been voigts. In the case of Polotsk it harmed the city's self-government because the voivodes of Polotsk were using the prerogatives of voigt to widen their influence among the citizens of the city of Polotsk. This caused the citizens' dissatisfaction and resistance.

The Grand Duke of Lithuania had had a right to nominate most of the officials of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk connected with the *castle / land* law system. However, the Grand Duke had to take into account the local traditions and the local inhabitants' interests. After the judicial and administrative reforms of the GDL of 1564–1566 and adoption of the Second Lithuanian Statute in 1566 the districts' (*poviats*') of the GDL boyars got the right to elect four nominees to the posts of the judge, his substitute and clerk of the land (*zemskije*) courts. In the district (*poviat*) of Vitebsk in the first half of the 16th century the voivodes' of Vitebsk desire to nominate some officials who usually were nominated by the Grand Duke of Lithuania had appeared. It is likely that a resembling situation had been in the Land of Smolensk in the 15th century. The vicegerents and voivodes of Polotsk and the governors of the castle

of Orsha had not been inclined to violate the nomination procedure of other local officials. In the case of the Land of Polotsk it had been connected with a consolidation of the local boyars' strata. Meanwhile the governors of the castle of Orsha had had less power than the vicegerents and voivodes of Smolensk, Polotsk and Vitebsk.

At the end of the 14th century the bishops of Polotsk and Smolensk were nominated by Metropolitans of Kiev. But during the 15th century the Grand Dukes' of Lithuania influence to the Orthodox church of the GDL had increased. So, they started to nominate the archbishops of Polotsk and the bishops of Smolensk by themselves. Besides, the Grand Dukes of Lithuania had a right to nominate some orthodox monasteries' archimandrites, *ihumens* and governors, the deans of Obolcai and Vitebsk. Some orthodox ecclesiastical officials in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk were nominated by laymen officials, the founders of monasteries and churches.

Most of the magdeburgian officials' of the cities of Polotsk, Dysna and Mohylev nomination procedure had been regulated in the Grand Dukes' of Lithuania privileges which had granted or confirmed the Magdeburg law to these cities. Only the Grand Duke of Lithuania had a right to nominate the voigts of Polotsk, Dysna and Mohylev. Other officials' nomination procedure in these cities varied.

It had been important for the inhabitants of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk to participate in local political life. Because of this an archaic tradition of local inhabitants' who had a personal freedom meetings (*vieche*) had survived for a long period of time. Such kind of tradition was a part of the customary law of Kievan Rus' and was especially popular in the Land of Smolensk even in the 15th century. In the Lands of Polotsk and Vitebsk the local inhabitants elected some local officials in common meetings in the 16th century.

It had been important for the inhabitants of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk to have a right to hold at least a part

of local posts. Local citizens could become voigts or city headmen in the cities which had no Magdeburg law, get some magdeburgian posts in the magdeburgian cities. The boyars of the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk used to get the posts of *koniushy*, *lovchy*, *okolnichy*, *gorodnichy*, *kliuchnik*, *tivun*, *mostovnichy*, districts' (*volosti*) governors and some other posts in the aforementioned regions. In the first half of the 16th century the voivodes of Vitebsk tried to give some local posts not to local boyars but to their own servants. However, during that time the regional officials' of the GDL origin had become less important than their land-tenure in the same regions where they held posts. This tendency had been seen in the Lands of Polotsk and Vitebsk in the middle of the 16th century, especially after the aforementioned reforms of 1564–1566.

Since the vicegerents and voivodes of Smolensk, Polotsk and Vitebsk had been the most important officials in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk the local inhabitants wanted to control their nomination process. The inhabitants of the Lands of Polotsk and Vitebsk had a nominal right to suggest nominees for the posts of the vicegerents and voivodes of Polotsk and Vitebsk but they actually could not use this right in the investigation period. Only the Grand Duke of Lithuania could nominate these officials. He usually gave the posts of the vicegerents and voivodes of Smolensk, Polotsk and Vitebsk not to local inhabitants but to strangers (very often Lithuanians). However, the inhabitants of the Lands of Polotsk and Vitebsk could appeal against the vicegerents and voivodes of Polotsk and Vitebsk and ask the Grand Duke of Lithuania to change these officials. It is known that the inhabitants of the Land of Vitebsk actually did this once (in 1528).

The most important preconditions to get local posts in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk during the investigation period had been influence of relatives (especially parents), connections with the manor of the Grand Duke of Lithuania and patronage of influential

officials of the GDL, especially the vicegerents and voivodes of Smolensk, Polotsk and Vitebsk. In the middle of the 16th century the military service had also become very important precondition to get local posts.

During the investigation period most of the Orthodox church's officials in the Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk must have been local inhabitants. But all the Catholic church's officials in the Land of Vitebsk had been strangers. It was one of the main reasons why these officials had had hard relations with the local inhabitants.

In the magdeburgian cities of Polotsk, Dysna and Mohylev most of the voigts of the investigation period had been strangers. Many landvoigts of the city of Polotsk had been strangers as well. But the rest of the magdeburgian posts in the aforementioned cities had been easily accessible to the local citizens.

When the wars between the GDL and the GDM started at the end of the 15th century the material situation of the Lands' of Smolensk, Polotsk and Vitebsk inhabitants worsened. The local officials were not an exception. The officials of the Land of Smolensk moved to the western parts of the GDL when the GDM army occupied the castle of Smolensk in 1514. At least a part of the officials of the Land of Polotsk were captured when the GDM army occupied the castle of Polotsk in 1563. When they got their freedom back they returned to the GDL. The Grand Dukes of Lithuania supported the casualties by giving land-tenure, payments or accepting them to their manor.

The situation of the officials who had been connected with the *castle / land* law system differed from those officials who had been connected with the canon law and *city / Magdeburg* law systems. The officials of these two groups had not been as mobile as the officials who had been connected with the *castle / land* law system. So, most of the officials who had been connected with the canon law and *city / Magdeburg* law systems had not kept in touch with the manor of the Grand Duke of Lithuania and stayed in the territories occupied by the GDM army. The most powerful Orthodox church's officials in the

Lands of Smolensk, Polotsk and Vitebsk – the archbishop of Polotsk and the bishop of Smolensk – had kept in touch with the manor of the Grand Duke of Lithuania. But when the GDM army occupied the castles of Smolensk and Polotsk in 1514 and 1563 these two officials were captured and never regained freedom. So, the central government of the GDL could not help them. Meanwhile the catholic parishes of Vitebsk and Obolcai which had been governed by the Catholic church's officials – the deans of Obolcai and Vitebsk, the permanent vicars and vicars of Vitebsk – had been in the territories of the Lands of Vitebsk and Polotsk which had suffered from the wars between the GDL and the GDM less than other territories of these regions. So, during the investigation period the influence of these wars had been quite small for the aforementioned Catholic church's officials.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS / LIST OF PUBLICATIONS

1. Jurkevičius A., LDK teismų santvarkos apraiškos rašytiniuose teisės dokumentuose (1387–1529 m.), *Jaunųjų mokslininkų darbai*, nr. 1 (41), redaktorių kolegija: R. Vilkonis (vyr. redaktorius) [et al.], Vilnius: BMK LEIDYKLA, 2014, p. 66–71.

2. Юрковичюс А., Книжная культура в Смоленске в XIV–XV веках, *Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных контактов: Материалы III Международной научной конференции (Минск, 26–27 мая 2015 г.)*, сост.: Л. А. Авгуль, Д. Н. Бакун, Минск: ЦНБ НАН Беларуси; Москва: ФГБУН НИЦ «Наука» РАН, 2015, с. 627–632.

3. Юрковичюс А., Выписки конца XVI в. из книг Оршанского замка, находящиеся в отделе Рукописей Библиотеки им. Врублевских Литовской академии наук, *Матэрыялы XII Міжнародных кнігазнаўчых чытаньняў «Кніжная культура Беларусі: погляд праз стагоддзі»*, Мінск, 7-8 красавіка 2016 г., складальнікі Т. А. Сапега, А. А. Суша, Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2016, с. 18–22.

4. Jurkevičius A., The Nomination Procedure of the Officials of the City of Polotsk in 1498–1563, *Zapiski historyczne. Poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich*, t. LXXXII – rok 2017, z. 4, rada redakcyjna: M. Wojciechowski (przewodniczący) [et al.], Toruń: TNT, 2017, s. 7–29.

5. Jurkevičius A., Vitebsko vietos valdžios pareigybių skyrimo tvarka XV a. aštuntame – XVI a. septintame dešimtmetyje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2016/2, redakcinė kolegija: G. Sliesoriūnas (pirmininkas) [et al.], Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2017, p. 51–96.

6. Юрковичюс А., Порядок назначения должностных лиц города Полоцка во времена Франциска Скорины, *Франциск Скорина – личность, деятельность, наследие, современные образы. Материалы Международного научного семинара*

(Полоцк, 24 мая 2017), сост.: Л. А. Авгуль, Д. Н. Бакун, Минск: Центральная научная библиотека НАН Беларуси; Москва: ФГБУ науки Научный и издательский центр «Наука» РАН, 2017, с. 140–144.

TRUMPOS ŽINIOS APIE DISERTANTĄ

Disertantas Andrius Jurkevičius baigė istorijos bakalauro (2012 m.) ir magistro (2014 m.) studijas Vilniaus universitete, Istorijos fakultete, dirba Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje archyvaru – fondų saugotoju. A. Jurkevičiaus mokslinius tyrimus doktorantūros studijų metu rėmė Lietuvos mokslo taryba, 2017 ir 2018 m. skyrusi stipendijas už akademinis pasiekimus.

CONCISE INFORMATION ABOUT THE PERSON DEFENDING A DISSERTATION

The person defending a dissertation Andrius Jurkevičius graduated history bachelor (in 2012) and postgraduate (in 2014) studies at Vilnius University, the Faculty of History, works in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences as an archivist – protector of funds. During doctoral studies A. Jurkevičius's scientific researches had been supported by Research Council of Lithuania which granted scholarships for academic achievements in 2017 and 2018.

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt,
www.leidykla.vu.lt
Tiražas 20 egz.